

БОРЩАК І. Л.: ІСТОРИОГРАФІЯ СПАДЩИНИ

За радянських часів ім'я українського історика і письменника І. Л. Борщака повністю замовчувалося. Але зарубіжні українці його добре знали. У першому томі „Енциклопедії українознавства” (за редакцією В. Кубійовича)¹ подано окремий фрагмент про дослідника, а також чотири його статті. Вже згодом, за часів перебудови, з'явилася біографічна довідка М. М. Греська „Борщак Ілько” в першому томі „Української літературної енциклопедії”, де місцем народження вченого називався Херсон (насправді – смт Березнегувате, що на Миколаївщині). Потім з'явилася наприкінці 1988 р. газетна публікація з промовистим заголовком „В чийх руках архів Борщака?”. В 1990 р. стисло йшлося про нього і в двох публікаціях професора Київського національного університету ім. Т. Шевченка В. Сергійчука², в статті Ю. Джеджули, В. Замлинського і М. Жулинського³ про Конституцію П. Орлика в газеті „Літературна Україна” від 12 липня 1990 р.

Однак першою науковою, доступною порівняно вузькому колу фахівців-істориків, стала публікація українського історика, львів'янина В. Р. Дашкевича про вклад І. Борщака в історіографію України, із стислими біографічними даними про нього⁴.

Але першою доступною широкому загалу читачів, і взагалі більш-менш ґрунтовною науковою розвідкою про Іллю Львовича Борщака стала передмова відомого українського історика Ярослава Дашкевича „Ілько Борщак, історик” до першого в Україні збірника історичних есе „Мазепа. Орлик. Войнаровський”, який було випущено львівським видавництвом „Червона калина” у 1991 році. В цьому збірнику були опубліковані також листи І. Борщака до львівського історика І. Кревецького в 1929–1932 рр. Взагалі, в довоєнній Галичині І. Борщак був відомий. Там знали його праці, видані в Парижі, чимало з них було опубліковано у польські довоєнні часи у Львові⁵.

Приведемо, хоча б фрагментарно, біографічні дані нашого земляка.

Борщак Ілля Львович (справжнє прізвище – Баршак, підписувався: Ілько Борщак, роки життя: 19.07.1892 – 11.10.1959) народився в слободі Нагартата, нині смт Березнегувате Миколаївської області в родині шкільного інспектора, як сам зазначав, „у православній вірі”. Навчався в Херсонській гімназії, Петербурзькому, Київському і Одеському університетах (історичний та юридичний факультети). Доктор історичних наук, професор Державної школи Східних Мов у Парижі, директор Архіву української еміграції у Франції, редактор наукового радянськфільського журналу „Україна”, дійсний член НТШ у Львові. За свою прорадянську орієнтацію згодом не буде переобраний до останнього.

Після навчання на юридичному факультеті Одеського університету в 1914 році він відправляється у наукове відрядження в Західну Європу. З початком світової війни через Норвегію І. Л. Борщак добрався до Російської імперії, де зразу ж попав на фронт до Східної Пруссії, затим – поранення в битві під Танненбергом, шпиталь у Каунасі, артилерійське училище в Одесі, Австрійський та Румунський fronti. Після лютневих подій, він – член Уккради військ Румунського фронту. У червні 1918 р. приїхав до Києва, де був ув'язнений німцями.

З січня 1919 р. – дипломат, був у складі місії УНР в США. З кінця 1919 р. – в Парижі як секретар української делегації на Міровій конференції, де і залишився на все життя. Якийсь час був без роботи, в нужді і злиднях. Потім дістав роботу викладача. Став займатися науковими дослідженнями, публіцистикою. Опублікував понад 400 праць, більше десятка

книг українською та французькою мовами. І. Л. Борщак був досконалим знавцем західних джерел та літератури з історії України. Коло його наукових інтересів – проблеми козаччини XVII ст., І. Мазепа і мазепинці, Франція епохи Наполеона, суспільно-політичні рухи в Україні, історія української дипломатії тощо. І все це переважно у специфічному українсько-французькому аспекті.

І. Л. Борщак був одним із лідерів радянوفільського Союзу українських громадян у Франції (СУГУФ, 1923–1932). Керував при ньому гуртком українознавства. У 1926–1927 рр. під його орудою було товариство Друзів українського кіно. У 1926–1929 рр. видавав у Парижі газету Союзу „Українські вісті”.

За окупації Франції переслідувався нацистами, двічі ув’язнювався майже на рік як співробітник деґоллівської преси, керівник українських антифашистських організацій. Затим перейшов на нелегальне становище.

Після Другої світової війни прагнув повернутися на Батьківщину, прийняв радянське громадянство. Але, дізнавшись, що в Україну знову прибув Л. М. Каганович, в СРСР відновилися репресії, а в Україні ще й лютує голод, після тривалих і важких роздумів повернув паспорт радянському посольству.

Велику допомогу в науковій діяльності Борщаку І. Л. надавала дружина, німка, уроджена фон дер Лявніц Софія (1891–1932), громадська діячка, перекладачка творів Т. Г. Шевченка на французьку мову. Її мати мала дівоче прізвище Оленич, походила з роду гетьмана Данила Апостола. Незадовго до смерті впорядковував власний архів, деякі матеріали передав Академії наук УРСР.

Весною 1958 р. його розбив параліч, відняло мову. А 11 жовтня наступного року І. Л. Борщак не стало. Похований він у м. Парижі.

І. Л. Борщак залишив велику наукову та публіцистичну спадщину, розпорошену в десятках видань. Посмертно було видано, зокрема, праці „Україна в Російській імперії XIX – початку XX ст. 1800–1917”. (Т. 1. Торонто, 1963), багато статей в „Енциклопедії українознавства” і англomовній „Енциклопедії України” та ін.

Як вже було сказано, твори Борщака вперше почали видаватися тільки в незалежній Україні. Вже тепер фахівці підкреслюють, що досліджувати зараз різноманітні контакти і взаємини України (політичні, економічні, дипломатичні та ін.) з країнами Західної Європи, і насамперед з Францією, особливо періоду XVII – початку XX ст., без праць І. Борщака, застосування їх результатів, висновків, не тільки проблематично, але й іноді неможливо.

Завдяки зусиллям І. Л. Борщака в Парижі в 1947 р. було опубліковано „Кобзар” Т. Г. Шевченка. При цьому передмову і примітки до нього написав І. Л. Борщак.

Наприкінці 2001 р. Центром українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Центральним державним архівом громадських об’єднань України видано книгу „Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну” (упорядник та автор вступної статті – В. І. Сергійчук)⁶, де вперше опубліковані невідомі листи Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки С. В. Петлюри, написані ним у 1925–1926 рр. у Парижі. Ці листи зберігалися у так званому Празькому архіві, вивезеному НКВС у СРСР після Другої світової війни з Чехословаччини. Ці папери є безцінними реліквіями національно-визвольних змагань українського народу, які тільки останнім часом стали доступними для широкого ознайомлення. З 14 листів у трьох мовах йде про І. Л. Борщака, але тільки як про громадсько-політичного діяча.

Грунтовне слово про І. Борщака, як історика, сказав у своїй книзі незадовго до своєї смерті визначний український історик в еміграції Олександр Оглоблин⁷. Про причетність та участь І. Борщака в організації збереження особистого архіву В. Винниченка, його малярської спадщини після смерті в 1951 р. розповідав Г. Костюк у кількох своїх публікаціях у часописі „Кур'єр Кривбасу”⁸.

А що ж зробили земляки-миkolaївці в дослідженні історичної спадщини І. Борщака, відновленні історичної пам'яті про нього? З нашої точки зору, зроблено чимало. Починаючи з 1993 р., вони опублікували монографію про І. Борщака, близько 20-ти статей, у тому числі в матеріалах двох міжнародних і двох обласних краєзнавчих наукових конференціях, декілька статей в обласних газетах. Одна з перших публікацій – це фрагмент у навчальному посібнику з історії України викладачів кафедри українознавства Миколаївського держуніверситету за редакцією проф. В. П. Шкварця у 1993 р.⁹. Пізніше невеличкий фрагмент було подано в „Нарисі історії Миколаївщини”¹⁰. Помітний інтерес викликали у читачів популярні статті миколаївців про історика-земляка в обласних газетах.

Про повернення історичної спадщини І. Борщака в Україну, на Миколаївщину доповідав доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства Миколаївського навчально-наукового інституту Одеського національного університету імені І. І. Мечникова В. П. Шкварець у 1997 р. на міжнародній науково-методичній конференції в Херсоні, на миколаївських обласних науково-краєзнавчих конференціях, що проводяться один раз на два роки.

З ініціативи та участі Миколаївської облдержадміністрації до 65-ї річниці утворення області (22 вересня 1937 року) вийшла колективна праця миколаївських науковців, у якій Ю. І. Гузенко подав у рубриці „Визначні постаті краю” фрагмент про І. Л. Борщака¹¹. Згадуваний нами В. П. Шкварець опублікував ще ряд навчальних посібників, статей, у яких розглядалися різні проблеми історичної спадщини І. Л. Борщака¹².

В грудні 2002 р. побачила світ перша у вітчизняній історіографії комплексна, цілісна і всебічна монографія доктора історичних наук, професора, академіка УАІН, заслуженого діяча науки і техніки України, двічі лауреата культурологічної премії ім. М. М. Аркаса (1996 і 2002 роки) В. П. Шкварця „Ілля Борщак. Життя, діяльність, творчість”. Передмову „Писав український державник...” написав В. П. Бойченко. Із словом до читачів „Із п'ятьми забуття” звернувся автор монографії. Перший розділ цієї праці присвячено показу життєвого шляху І. Борщака. У другому розділі відображена діяльність дослідника історії України. Останній, третій розділ називається „Історична та літературно-публіцистична спадщина Іллі Борщака”. Крім того, книга має авторське „Замість післямови” та перелік ряду праць І. Л. Борщака і про І. Л. Борщака.

У примітках до книги І. Борщака і Р. Мартеля „Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана” (Львів, 1931) звернуто увагу на ґрунтовну історіографічну базу дослідження, що взагалі було характерним для історика. Він опрацював архіви Відня, Парижа, Лондона, французького міністерства закордонних справ, а також таке джерело першорядної ваги, як „Діарій” П. Орлика. В той же час використав такі свої опубліковані праці, як „Вольтер і Україна”, „Північна війна і французька дипломатія”, „Мазепа і тодішня французька преса”, „Гетьман Орлик і Франція”, „Дедукція прав України” (у випусках ВУАН і НТШ у Львові), „Пилиця Орлик” (видавництво „Червона калина”). Відзначимо, що французькомовну книгу І. Борщака й Р. Мартеля того ж року було видано і в українському перекладі Михайла Рудницького. Слід підкреслити, що при вивченні, зокрема, історії мазепинців він зробив ряд

інших епохальних відкриттів – знайшов документи, інші папери Г. Орлика, щоденник його батька, „Вивід прав України“, Бендерську конституцію, нотатки Вольтера та ін.

Важливо, що останнім часом ім'я І. Л. Борщака з'являється в українських енциклопедично-довідкових виданнях.

У 2002 році в Києві було видруковано п'ятитомну „Енциклопедію історії України“. Там В. П. Швидкий і В. П. Шкварець уперше в українському енциклопедичному виданні подали статтю „Ілля Львович Борщак“.

Ще один цікавий факт, який свідчить про повернення ще одного визначного українського дослідника на Батьківщину. До 120-річчя Миколаївської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Г. Гмирьова, що відзначалося в листопаді 2001 року, світ побачила „Літературна Миколаївщина в особах: Бібліографічний покажчик“ (За редакцією В. П. Бойченка. Склад. Н. А. Полівода. Миколаїв, 2001). Такий бібліографічний довідник видано в Миколаєві вперше (96 сторінок). Тут подано на сторінках 19–20 досить стислі відомості про Іллю Львовича Борщака: короткі біографічні дані, перелік деяких його творів, літературу про життя і творчість.

Свідченням актуальності теми є і те, що останнім часом досліджуються аспекти даної проблеми. Зокрема, останні публікації, що присвячені І. Л. Борщаку, досліджують нові факти з його життя та діяльності, наукової спадщини, як активного учасника Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., громадського діяча та публіциста. Серед них праці переважно миколаївських авторів, таких, як В. П. Шкварець, Ю. І. Гузенко, Г. С. Попова та деяких ін.¹³

Таким чином, науковий інтерес до вивчення наукової спадщини І. Л. Борщака, зокрема, історичної останнім часом помітно зростає. Значною мірою це пов'язано також з тим, що в поточному, 2007 році минає 115 років від дня його народження.

ПРИМІТКИ:

1. Енциклопедія українознавства /Головний редактор проф., д-р Володимир Кубійович. – Т. 1. – Львів, 1993.

2. Сергийчук В. В чьих руках архив Борщака? //Комсомольское знамя. – 1988. – 16 грудня; його ж. Запорожці за Дунаєм, Віслою, Рейном //Всесвіт. – 1990. – № 6.

3. Джеджула Ю., Замлинський В., Жулинський М. Перша, народна, демократична. Угода та конституція Пилипа Орлика //Літературна Україна. – 1990. – 12 липня.

4. Дашкевич Я. Р. Ілько Борщак і його вклад в історіографію України //Вісник Київського університету. – 1990. – Вип. 32.

5. Борщак І. Ідея Соборної України в Європі в минулому. – Париж, 1923. – (Репринтне видання. – Львів, 1990); його ж. Гетьман Пилип Орлик і Франція. – Львів, 1924; його ж. Вольтер і Україна //Україна. – 1926. – № 1; його ж. Шведи на Україні і французька дипломатія. – Львів, 1930; його ж. Шевченко у Франції. – Львів, 1933; його ж. Наполеон і Україна. – Львів, 1937; його ж. Карпатська Україна в міжнародній політиці. – Львів, 1938 та ін.

6. Петлюра Симон. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. /Упорядкування, примітки, вступна стаття В. І. Сергійчука. – К., 2001.

7. Оглоблин Олександр. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк-Київ-Торонто, 1995.

8. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга друга //Кур'єр Кривбасу. – 2000. – № 123 (лютий).

9. Історія України в особах. – Ч. 1. – Миколаїв, 1993.

10. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії. – Миколаїв, 1994.

11. Гузенко Ю. І. Визначні постаті краю. Ілько Борщак (1892–1959) // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв, 2002.

12. Шкварець В. П. Діяльність І. Л. Борщака // Наукові дослідження в контексті історичних проблем. – Т. 1. Історія та краєзнавство. Збірник наукових праць. – Миколаїв-Одеса, 2003; *його ж.* Життєвий шлях І. Л. Борщака // Там само; *його ж.* Історична та літературно-публіцистична спадщина І. Л. Борщака // Там само; *його ж.* Ілля Львович Борщак // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. – Т. 2. – Николаев, 2005; *його ж.* Ілля Львович Борщак // Тернопіль. – 2001. – № 9; *його ж.* Ілля Львович Борщак повертається в Україну // Література та культура Полісся. – Вип. 21. Забуті та воскреслі імена в історії та культурі України, спірні історичні питання. – Ніжин, 2003; *його ж.* Ілля Львович Борщак повертається... // Міжнародна наукова конференція „Знаки питання в історії України”. – Ніжин, 2002; *його ж.* Ілько Борщак (1892–1959). // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. – Миколаїв, 2002; *його ж.* Ілько Борщак з Миколаївщини – визначний історик і публіцист, патріот України, – повертається до земляків, на батьківщину // “Вересень”. – 1997. – № 1; *його ж.* Історична спадщина Ілька Борщака з Миколаївщини – визначного історика і публіциста, патріота України, – повертається на Батьківщину, до земляків // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції 21–24 травня 1997 року. – Ч. 2. – Херсон, 1997; *його ж.* Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. – Миколаїв, 2004; *його ж.* Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. 2-е вид., доопр., доп. – Миколаїв, 2005; *його ж.* Про визначних миколаївських істориків минулого // Гуманітарно-економічні дослідження: Збірник наукових праць. – Т. 1. – Миколаїв, 2005; *його ж.* Про І. Л. Борщака – визначного українського історика, публіциста, дипломата, громадського діяча // Другий Міжнародний з’їзд українських істориків у Кам’янці-Подільському. Вересень 2002 р. – Кам’янець-Подільський, 2004.

13. Гузенко Ю. І. Визначні постаті краю. Ілько Борщак (1892–1959) // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв, 2002; Попова Г. С. Ілля Львович Борщак. До 115-річчя від дня народження // VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція „Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. – Миколаїв, 2006; *її ж.* Борщак І. Л. як активний учасник української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. // Українська національно-визвольна революція і Миколаївщина. 1917–1921 рр. – Миколаїв, 2007; праці В. П. Шкварця див. вище, прим. 12.